

Сливінський Андрій Олександрович,
аспірант

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0009-0000-8998-5157

ПРИНЦИП СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РІВНОЗНАЧНОСТІ ЯК КРИТЕРІАЛЬНИЙ ЕКВІВАЛЕНТ ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ КРАЇН І НАРОДІВ: ТРУДНОЩІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Твердження, відповідно до якого ефективність взаємодії країн і народів істотно зумовлена чинником культури, є консенсусним майже для всіх парадигмальних підходів сучасного соціогуманітарного знання. Така безпрецедентна концептуальна єдність зумовлена загально визнаним статусом культури як універсального інструмента, завдяки якому вид *Homo sapiens* спочатку виокремився з тваринного світу, а згодом отримав безпрецедентні конкурентні переваги перед іншими видами.

Зрештою, уся історія людства виразно віддзеркалює концептуальну максиму, згідно з якою успіхи як людства загалом, так й окремих спільнот є наслідком здобутків у сфері культури, і **успіхи ці були тим переконливішими, чим більше консенсусних ознак набувала ієрархія культурних пріоритетів**. А що стосується регулярності, з якою впродовж усієї історії людської цивілізації раз у раз відтворювався цей причинно-наслідковий механізм, то вона спонукає до висновку про не випадковість й об'єктивну закономірність зазначеного еволюційного алгоритму.

Концептуальна інтрига зберігається лише щодо методології, принципів і способів досягнення мети єдності ієрархії культурних пріоритетів, адже однієї і тієї ж мети в принципі можна досягти в різноманітний та навіть аксіологічно антагоністичний спосіб. Але якщо цієї мети досягти за рахунок застосування авторитарних, тоталітарних чи репресивних засобів переконання, то чи буде така єдність продуктивною? Це запитання є риторичним з огляду на очевидність негативної відповіді на нього.

Інакше кажучи, мета єдності ієрархії культурних пріоритетів не є самодостатньою *idea fixe*: її досягнення тісно корелює з інструментарієм, якому віддають перевагу в процесі формування консолідованих уявлень про ієрархію культурних пріоритетів, а також з умінням ефективно застосовувати цей інструментарій суперечливих умов й амбівалентних обставин.

Ключові слова: ієрархія соціокультурних пріоритетів, соціокультурна рівнозначність, ефективність взаємодії країн і народів, причинно-наслідкові зв'язки, смисловий еквівалент, світоглядний вплив.

Slivinskyi Andriy,
Postgraduate Student
Ukrainian State University named after Mykhailo Dragomanov
orcid.org/0009-0000-8998-5157

PRINCIPLE OF SOCIO-CULTURAL EQUALITY AS A CRITERION EQUIVALENT OF EFFECTIVE INTERACTION COUNTRIES AND NATIONS: DIFFICULTIES OF IMPLEMENTATION

The statement, according to which the effectiveness of the interaction between countries and peoples is significantly determined by the cultural factor, is consensual for almost all paradigmatic approaches of modern socio-humanitarian knowledge. Such an unprecedented conceptual unity is due to the universally recognized status of culture as a universal tool, thanks to which the species *Homo sapiens* first stood out from the animal world, and later received unprecedented competitive advantages over other species.

After all, the entire history of mankind clearly reflects the conceptual maxim according to which the successes of both mankind in general and individual communities in particular are the result of achievements in the field of culture – and these successes were all the more convincing, the more consensual the hierarchy of cultural priorities acquired. And as for the regularity with which this cause-and-effect mechanism was repeated over and over again throughout the history of human civilization, it leads to the conclusion that the aforementioned evolutionary algorithm is non-random and objectively regular.

Conceptual intrigue remains only regarding the methodology, principles and methods of achieving the goal of the unity of the hierarchy of cultural priorities, because the same goal in principle can be achieved in a diverse and even axiologically antagonistic way. But if this goal is achieved through the use of authoritarian, totalitarian or repressive means of persuasion, will such unity be productive? This question is rhetorical given the obviousness of the negative answer to it.

In other words, the goal of the unity of the hierarchy of cultural priorities is not a self-sufficient idea fixe: its achievement is closely correlated with the toolkit, which is preferred in the process of forming consolidated ideas about the hierarchy of cultural priorities, as well as with the ability to effectively apply this toolkit in contradictory conditions and ambivalent circumstances.

Key words: hierarchies of socio-cultural priorities, socio-cultural equivalence, effectiveness of interaction between countries and peoples, cause-and-effect relationships, semantic equivalent, worldview influence.

Вступ. Актуальність. На перший погляд, принцип соціокультурної рівнозначності є очевидним критеріальним еквівалентом ефективної взаємодії країн і народів, тому послідовне дотримання його вимог і приписів закономірно забезпечує поступальне нарощування зазначеної ефективності. Однак на шляху до реалізації таких причинно-наслідкових зв'язків є дві істотні перешкоди. Перша пов'язана з інерцією стереотипізму, упередженості й ксенофобії, яка призводить до некоректного переформатування на рівні індивідуальної та суспільної свідомості уявлень про соціокультурні реалії. Друга перешкода пов'язана з лавиноподібним розширенням інструментальних опцій інформаційного суспільства, унаслідок чого з'являються безпрецедентні можливості для тенденційних зловживань, посилення й водночас приховування стереотипізму, упередженості та ксенофобії за рахунок популізму, маніпуляцій, пропаганди, НЛП-технологій, чорної риторики, вікон Овертона тощо.

Виклад основного матеріалу. Людина когерентна культурі принаймні в трьох виявах свого буття. Насамперед вона є невід'ємним складником природи, тому закономірно вважається істотою природною. Природні витoki в ній – це основа самої можливості її культурного розвитку: усі здатності й уміння її природно зумовлені й генетично задані. Однак природною першоосновою людини повнота її буття не вичерпується: над цією основою надбудовується додатковий рівень буття, який надає їй людині статус істоти соціальної і культурно-історичної. У цій своїй якості людина усвідомлює себе як носієм індивідуальних властивостей, так і частиною суспільства, у культуру якого вона буттєво й функціонально вкорінена. А в процесі розширення культурного горизонту людина починає усвідомлювати себе ще й частиною людства.

Одна з найбільш поширених дефініцій культури відрекомендує її творчою першоосновою, яка створює людину. Такому підходу притаманна щонайменше одна вада: ідеться про винесення культури за межі людини, хоча насправді культура – це і внутрішній стрижень людини, її світоглядно-аксіологічний рівень, здатність сприймати, реагувати, оцінювати, робити висновки. Якщо зовнішньою культурою є спосіб організації людських відносин і змісту цих відносин, себто деяка формалізована регламентація, то внутрішня культура людини постає організацією змісту і форми вираження цих відносин. Інакше кажучи, культура не лише створює людину, а й створюється людиною – за відсутності цілеспрямованих зусиль людини культура неможлива в принципі: не лише апостеріорі, а й апіорі.

Культура й особистість утворюють змістовно-цільову єдність: культура створюється людиною, а людина живе в культурі. Людина – водночас об'єкт і суб'єкт культурної діяльності. Вона – творець культури і разом з тим її споживач. Саме здатність людини створювати культуру відрізняє її від тварин. Зі свого боку, культура забезпечує людину механізмом успадкування, який дає змогу накопичувати позитивний досвід і розвиватися, по-перше, цілеспрямовано, по-друге, швидше, ніж інші живі форми на Землі. Власне, саме ця особливість дала змогу людині очолити суб'єктну піраміду на нашій планеті.

Насамперед і здебільшого культура визначає зміст та форми вияву потреб, пріоритетів та преференцій як окремої людини, так і суспільства загалом. У своєму розвитку людина вдосконалює свої потреби в сенсі вираження в них багатоманітності й особливостей своєї людської природи. Навіть суто біологічні потреби в їжі, сні тощо набувають дедалі більш

змістовних, екзистенційних, культурних форм. У процесі своєї історії людина також перманентно олюднює свої потреби й спосіб їх задоволення, пов'язуючи воедино природну та соціокультурну сфери.

Осмилюючи культуру як простір і час людського буття, А. Флієр влучно зауважував, що культура як феномен колективної життєдіяльності людей у всій багатоманітності своїх виявів майже невичерпна. Через це їй неможливо дати визначення, яке відображає навіть найважливіші властивості, не кажучи вже про всі соціальні, психологічні, антропологічні та інші характеристики. Будь-які визначення неминуче приречені на частковість і фрагментарність. Ця особливість відображає розуміння **апріорної обмеженості кожного визначення культури, яке відіграє вузькоприкладну й обмежено інструментальну роль** для виконання пізнавальних завдань того чи того дослідження.

Розглядаючи культуру як ціннісно-нормативну систему, варто зауважити таку її виняткову властивість, як здатність організовувати й упорядковувати громадське життя, надаючи йому стабільність. Сенс культури полягає в тому, що вона відсікає бажане від небажаного, потрібне від непотрібного, прийнятне від неприйняттого, відповідно організовуючи та ієрархізуючи суспільство. Сила культури істотно зумовлена тим, що такої мети культура досягає неакцентовано, спонтанно, на принципах *soft power*. А вдається їй це значною мірою тому, що вона діє на принципах юнгіанського «колективного безсвідомого».

Візантійці наполягали, що культура – це та змістовно-сутнісна квінтесенція, яка принципово відрізняє їх від варварів. Утім, у філософії культури важко натрапити на остаточно сформовану систему, яка містить усталені поняття й дефініції, що підлягають нормативному заучуванню й запам'ятовуванню – ідея культури постає не чимось раз і назавжди усталеним, а конкретно-історичним продуктом, який істотно трансформується з кожним новим поворотом європейської історії.

Поліаспектність культури і її функціональна всюдисущість призводять до непростої теоретичної проблеми – невизначеності її смислової ієрархії. Які смислові акценти лежать в основі явища культури, які аспекти роблять культуру лише можливою, а які – необхідною

і достатньою? Відсутність визначеності у відповідях на ці запитання робить наратив щодо культури безпредметним. У цьому контексті стає зрозумілим, чому «на відміну від «інертного» поняття «культура» останнім часом із метою підкреслення активності, динамізму соціокультурних процесів дедалі частіше використовують термін *інкультурація* (Рафальський, Самчук, 2018, с. 630).

Поліаспектність культури є безпосереднім наслідком багатоманітності факторів, що лежать в основі її виникнення, історичного генезису й сучасного функціонування. Серед цих чинників можна виокремити складний симбіоз раціональності та ірраціональності, міфу, релігії, етики й естетики. Кожен із наведених аспектів зробив вагомий внесок у появу культури сучасного формату.

Х. Ортега-і-Гассет наполягав на доцільності розглянути культуру як систему ідей, притаманних конкретно-історичному формату суспільства (чи пак – споріднених суспільств), за посередництва яких індивідуальна й суспільна свідомість інтерпретують дійсність. У межах цього концептуального підходу культура постає сутнісно когерентним соціокультурній сфері рівнем інтелектуального розвитку людини, що забезпечує здатність орієнтуватися в життєвій багатоманітності.

Треба розуміти, що **«критеріальна багатоманітність і неостаточність постає водночас перевагою та недоліком соціокультурного дослідницького підходу**: перевагою можна вважати інтерпретаційну евристику, зумовлену можливістю гнучко реагувати на різні проблемні виклики й альтернативи; натомість недоліком є аргументаційний волюнтаризм і суб'єктивізм, який підриває довіру до висновків та пропозицій» (Сливінський, 2024, с. 17). Істотна специфічна ознака соціокультурного дослідницького підходу пов'язана з тим, що він **«оперує доволі розлогим і значною мірою розмитим тематичним дослідницьким спектром**: тут береться до уваги і вплив культурних та цивілізаційних факторів на динаміку соціальних процесів, і детермінативні впливи образно-символічних ієрархій, ментальності, стереотипів, стилістики аргументації, інтерпретації, комунікації, тощо – кожен із перерахованих аспектів і чимало інших у різний спосіб віддзеркалюють сутність соціокультурного

складника суспільного життя» (Сливінський, 2024, с. 17).

Сутність людини не обмежується й не вичерпується соціальними чи природними характеристиками, а визначається їх взаємодією, взаємопроникненням, органічним синтезом. А оскільки означений синтез концентрується в понятті «культура», то сутність людини розкривається в спосіб розуміння її як репрезентанта культури, здатного самовідтворюватися і саморозвиватися засобом перетворення природного, матеріального й духовного середовища.

Важливий концептуальний виклик пов'язаний із тим, що «мотив екзистенційної дистанції і конкретно-історичні параметри її оптимуму зумовлені як генетично (тобто в основі цього явища лежить екзистенційна потреба в безпеці), так і соціокультурно та цивілізаційно (бо така індивідуальна потреба, зрештою, завжди остаточно оформлюється на рівні конкретного соціуму й цивілізаційної ойкумени). Зі свого боку, міжцивілізаційний антагонізм лежить в основі політичного й геополітичного протистояння. Не випадково, згідно з оцінками більшості представників експертного середовища, в оглядовому майбутньому зіткнення геополітичних інтересів буде реалізовуватися як зіткнення цивілізацій, а найважливіші демаркації і безкомпромісні конфлікти визначатимуться соціокультурними аргументами» (Самчук, 2020, с. 15–16).

Зауважений у попередньому абзаці «мотив екзистенційної дистанції» виразно простежується на багатьох прикладах і крізь призму багатьох аспектів. Його виразно ілюструє хоч би той промовистий факт, що «історія людства насичена багатьма прикладами соціокультурної несумісності смислів і значень» (Сливінський, 2024, с. 18), а «кожне соціокультурне середовище конкретно-історичного формату володіє власними уявленнями про нормативність, бажаність та неприйнятність щодо найрізноманітніших аспектів своєї життєдіяльності. Такі уявлення більшою чи меншою мірою обов'язково відрізняються від аналогічних уявлень не лише інших соціокультурних середовищ, а й власних, притаманних іншій конкретно-історичній стадії свого розвитку. Як наслідок, репрезентанти різних соціокультурних ойкумен застосовують різні стереотипні маркери, смислові

й критеріальні лекала, а також, послуговуючись терміном Вільфредо Парето, сітку дериватів» (Сливінський, 2024, с. 17–18).

До важливого своєю контрверсійністю аспекту привертає увагу З. Самчук: «Якщо сакральне осереддя формує основну частину смислового й життєдіяльного масиву кожної культури, а спроби засвоєння та адаптації цього масиву представниками інших культур неодмінно призводять не лише до рутинізації засвоєного та адаптованого, а й до профанізації сакрального, до фактичної дискредитації ієрархії смислових та аксіологічних пріоритетів, то закономірно напрошується запитання: а чи вартий Париж меси, кому й навіщо потрібне таке «засвоєння» й така «адаптація», хто і який зиск із цього має?» (Самчук, 2020, с. 11).

Наведену специфічну особливість часто недооцінюють. Чому? Хоча б тому, що одна річ – по-популістськи експлуатувати наратив про «розширення й поглиблення соціокультурної компетентності», а інша – бути на рівні вимог такого «розширення й поглиблення» чи хоча б достеменно розуміти, що саме такі вимоги означають у смисловому, критеріальному, аксіологічному, етичному та інших сенсах.

Як наслідок, в абсолютній більшості випадків справа не йде далі популістського наративу, тому де-факто запитання «чи вартий Париж меси?» отримує хоч і неафішовану, проте цілком однозначну негативну відповідь. І що показово, такий вердикт виявляється коректним не лише для середовища масової свідомості, яка апріорі неспроможна чи не вважає за потрібне заглиблюватися в аналітичні тонкощі контрверсійних кейсів: **неготовність осмислити драгливий аспект розширення й поглиблення соціокультурної компетентності, а також повідомити результати такого осмислення Urbi et Orbi повною мірою притаманна також академічному середовищу, яке в абсолютній більшості персональних випадків вважає нерентабельними зусилля, спрямовані на настільки теоретично затратну й праксеологічно невдячну місію, як адекватної оцінки інокультурного середовища, тим більше – засвоєння його сакральним осереддям без рутинізації, профанування й дискредитації ієрархії смислових та аксіологічних пріоритетів.**

Тому доводиться констатувати, що «хоча варіативність соціокультурних впливів та обмінів надзвичайно розлога, однак чимало з них (висловлюючись коректніше – більшість) мають на меті не взаємовигідне еволюціонування всіх сторін соціокультурної взаємодії, а забезпечення конкурентних переваг і світоглядно-аксіологічного домінування певних культурно-цивілізаційних пріоритетів, яким решта людства має слухняно підкорятися. Такий de-facto асиміляційний тренд призводить до тієї уніфікації, у якій навіть за великого бажання важко розгледіти взаємовигідну еволюцію всіх соціокультурних складників людства» (Сливінський, 2024, с. 15).

Зрештою, зазначеному стану речей не варто дивуватися, адже «поділ на «своїх» та «чужих» є трансчасовим імперативом не лише цивілізаційного та політичного розвитку, а й загалом генезису людини й людства: конкретна історична епоха лише вносила свої стилістичні корективи в розуміння «своїх» та «чужих» і у визначення оптимальної дистанції між «своїми» та «чужими».» (Самчук, 2020, с. 16).

Попри незначні термінологічні відмінності, смисловий нерв соціокультурної демаркації «своїх» та «чужих» не зазнав істотних змін із часів перших Хрестових походів: сьогодні ця змістовна інтрига просто функціонує в інших формах, основною з-поміж яких є дихотомія Схід / Захід. Принагідно зазначимо, що «окреслення сутнісних ознак, переваг та недоліків цивілізаційних проєктів Заходу та Сходу не є суто теоретичною абстракцією і предметом вузькоспеціалізованого дискурсу вже хоча б тому, що залежно від смислової та аксіологічної пунктуації в цьому тексті на найвищому політичному рівні країн, що мають статус регіональних і глобальних лідерів, вибудовується система аргументації із застосування сили, нав'язування своєї системи політичних і загалом світоглядних координат тощо. Упередженість значної частини суспільно-політичного спектра Заходу щодо ефективності цивілізаційного проєкту Сходу можна зрозуміти з огляду на інерцію мислення й логіку ангажованості. Однак зрозуміти – не означає підтримати» (Самчук, 2020, с. 17).

Як іронічно зауважив Ален де Бенуа, нашим сучасникам доводиться мати справу з двома

формами тоталітаризму, які хоч і мають різну каузальну природу, проте однаково небезпечні за своїми наслідками: якщо тоталітаризм Сходу переслідує, ув'язнює і вбиває, проте залишає надію, то тоталітаризм Заходу має своїм пріоритетом культивування щасливих роботів, він «кондиціонує» пекло й убиває душу. Позбутися цих латентно притаманних нашому сьогоденню різновидів тоталітаризму непросто з багатьох причин: *по-перше*, ми всі є мимовільними заручниками інерції історичної спадкоємності та стереотипізму, а те, що здебільшого ми не усвідомлюємо таку специфічну особливість як доконаний і значущий факт, ще більше посилює інерцію нашої світоглядної залежності; *по-друге*, кожен із нас є знову-таки мимовільним носієм і репрезентантом певної соціокультурної нормативістики, яка задає оціночні взірці та стандарти сприйняття будь-якої дійсності й навіть евентуальності (Лісовий, 2001; Нагорна, 2011).

За потреби можна було б виокремити «по-третє», «по-четверте» і т. д., однак для з'ясування внутрішньої логіки і механізмів світосприйняття цілком достатньо «по-перше» і «по-друге», адже «саме фактором соціокультурних відмінностей зумовлена абсолютна більшість смислових втрат під час комунікативних обмінів. Цей феномен пояснюється тим, що *різні соціокультурні ареали* канонізують *різні значення*, а типи комунікативної раціональності різних соціокультурних середовищ мають чимало принципових відмінностей. Наведена специфічна особливість надає особливого значення комунікативній культурі, яка віддзеркалює засвоєний комунікативний досвід» (Сливінський, 2024, с. 20).

Закономірно напрошується запитання: чим саме зумовлені смислові втрати при транзиті від одних до інших соціокультурних реалій (еталонів, взірців, нормативів тощо)? Коректних відповідей може бути чимало, однак, поза будь-яким сумнівом, фактор ментальної смислової і критеріальної рамки є одним з основних: «Соціокультурна навантаженість смислів і значень істотно зумовлена фактором менталітету як сукупності автоматизмів сфери свідомості й підсвідомості, яка формує способи бачення світу й уявлення людей, що належать до однієї соціокультурної спільноти. Оскільки в основі поняття «менталітет» міститься латинське

слово *mens*, що позначає водночас і мислення, і розум, і деякі інші споріднені, але нетотожні процеси, то цей фактор зумовив полісемантичність менталітету, труднощі його тлумачення» (Сливінський, 2024, с. 18).

Фернан Бродель, наполягав на доцільності аналізувати два рівні «структур» у житті будь-якого суспільства: структури життя матеріального та нематеріального, що охоплюють людську психологію і повсякденні практики. Другий рівень був названий ним структурами повсякденності. Саме в них формуються цінності й символи віри людини, семіотичні втілення картини світу (образи, уявлення, звички, відчуття тощо). Так, зрозуміти структури повсякденності – значить збагнути саму епоху на рівні її ключових першопричин і детермінант функціонування.

Треба враховувати, що «менталітет як соціокультурний феномен віддзеркалює взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємодоповнюваність трьох основних компонентів: а) соціокультурний компонент віддзеркалює життєдіяльність соціуму як носія менталітету в його духовних, релігійних, економічних, політичних характеристиках, що охоплюють всі сторони життя суспільства і є найбільш ємним і багатогранним; б) психологічний компонент – це насамперед смислова демаркація як відображення психосфери, що визначає національний характер соціальної спільноти; в) цивілізаційний компонент є необхідним складником національного менталітету, позаяк смислова кореляція між цивілізацією і культурою кожного народу визначається динамікою культурно-цивілізаційного розвитку. Так, цивілізаційна орієнтація є матрицею соціокультурного розвитку народу загалом, включно з його менталітетом» (Баюжева, 2017, с. 147).

Інакше кажучи, «ментальність є відображенням узагальненого способу сприйняття світу, манери світовідчуття й мислення, притаманних людям певної епохи. Це семантична матриця, яка детермінує смислові реакції суб'єктів культури. На відміну від концептуальних доктрин й ідеологічних конструкцій, які мають ознаки завершених систем, спільною характерною рисою ментальностей є їх відкритість, незавершеність, континуальність, дифузна природа, «розмитість» по всій площі культури і повсякденної свідомості» (Баюжева, 2017, с. 107).

Історія ментальностей – невід'ємний складник, елемент системи соціокультурної історії. Предметом історії ментальностей є реконструкція способів вираження, яка відображає основні аспекти суспільного світорозуміння, способи і зміст мислення, стереотипи й образи, міфи та цінності суспільством загалом. На відміну від історії повсякденності, яку цікавить темпоральність конкретних подій, історія ментальностей оперує найбільш фундаментальними і, з огляду на цю особливість, найбільш усталеними ознаками життєдіяльності, зміни на рівні яких стають помітними лише в разі розгляду великих хронологічних відтинків.

Сьогодні із цілковитою впевненістю можна констатувати необхідність створення комплексного, системного методологічного підходу для характеристики феномену менталітету. Аспект генезису й сутності менталітету віддзеркалює проблему, яка вимагає комплексного підходу (філософії, історії, соціальної психології, соціології, політології етнопсихології). Ментальний фон тієї чи тієї епохи досліджували Ф. Арьєс, М. Бахтін, А. Гуревич, Й. Гейзінга, Ж. Ле Гофф. З. Фрейд та Е. Фромм ототожнювали менталітет з національним (соціальним) характером. У кожному разі основними елементами менталітету є загальні духовні пріоритети, групові автоматизми свідомості, образи мислення, стереотипи, архетипи, ритуали, жести. Менталітет кожного народу своїми витокami сягає соціокультурних буттєвих автоматизмів. Здебільшого виокремлюють три найбільш значущі для суспільства типи менталітету: етнічний, соціальний, релігійний (Стражний, 2008; Фергюсон, 2020).

Як аргументовано зазначає А. Баюжева, «ментальності виражають не стільки індивідуальні онтологічно-екзистенційні пріоритети, скільки позаособовий (надособовий) аспект суспільної свідомості. Виявлення ментальностей дає змогу з'ясувати те спільне, що є в представників однієї соціально-культурної спільноти, а вивчення ментальних трансформацій у часі сприяє встановленню особливості світосприйняття епохи» (Баюжева, 2017, с. 110).

Так, «суб'єктом ментальностей є не індивід, а соціум. Ментальності виявляють себе у вербальній культурі суспільства, мові жестів, поведінці, звичаях, традиціях і віруваннях. У сучасному гуманітарному знанні поняття

ментальностей уживається для позначення тих чи тих культурних стереотипів, способу мислення, вірувань великих соціальних груп і суспільства загалом. До сфери ментальності належить усе те, що є «повсякденною свідомістю», «свідомістю звичок»» (Баюжева, 2017, с. 109–110).

Ще одним фактором, який чинить істотний детермінативний вплив на ефективність соціокультурної взаємодії, є темпоральний, часовий, епохальний чинник: **кожна епоха так чи так відрізняється від попередньої та наступної своєю ієрархією соціокультурних пріоритетів**: з одного боку, вона переглядає ієрархію значущості попередніх епох, а з іншого – приречена на перегляд своєї ієрархії наступними епохами (Бауман, 2008; Чорномаз, 2014). Що стосується нашого сьогодення, то успіх у межах соціокультурної парадигми сучасності перебуває в чіткій корелятивній залежності від динамізму в будь-якій його іпостасі – індивідуальній, груповій, корпоративній, соціальній, цивілізаційній.

Цей мегатренд новітньої епохи влучно зауважив Зигмунт Бауман у «Плинній сучасності» («Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty»): капіталізм і прагнення максимізації прибутку спонукають людину до звільнення від усіх різновидів традиції – від прихильності до батьківщини, сім'ї та інших «анахронізмів». Відбувається безпрецедентний розрив зв'язків з усім, що заважає отримати прибуток. Якщо релігія заважає бути успішним, то відмовся від неї. Якщо твоя друга половина хоче дитину, а це стає на заваді твоєму успіху, то не обтяжуй себе дітьми. Якщо батьківщина наполегливо розраховує на твою лояльність, то чи потрібна тобі така батьківщина? Що вона тобі запропонувала (спроможна запропонувати) навзаєм? Можливо, варто і її позбутися? Чим більшої кількості факторів, які обтяжують мобільність, людина може позбутися, тим очевидніші перспективи її успіху. Зрештою, найбільш успішні люди – це люди найбільш мобільні. Той, хто домогся успіху, є максимально динамічними, а невдахи залишаються прикутими до одного місця, однієї роботи, однієї сім'ї.

Концептуальна метафора «плинність», яка має завдячувати своєю популяризацією згаданій вище алармістській книзі З. Баумана, передбачає смислове навантаження у форматі

переходу від виразно структурованої соціальної дійсності з притаманним їй детермінізмом соціальних умов, вимог і впливів до *de facto постсоціальної дійсності*, у межах якої індивіди і спільноти значною мірою позбавлені соціальної нормативістики, що регламентує життєдіяльність. Ця специфічна ознака нашої сучасності містить чимало очевидних викликів, а ще більше – неочевидних загроз, пов'язаних із соціокультурною розпорошеністю, невизначеністю і релятивізмом, які навіть щирим спробам досягти соціокультурного консенсусу чи хоча б конвенціоналізму надають відверто ілюзійних і профанативних ознак. За таких обставин марно сподіватися на соціокультурне взаємопотенціювання, а, як відомо, «людство є ефективним і значною мірою в принципі можливим настільки, наскільки воно функціонує на принципах соціокультурного взаємопотенціювання» (Сливінський, 2024, с. 14).

Як наголошують провідні вітчизняні дослідники, «межі культурного сценарію неухильно стандартизують мислення людини, а це латентно сприяє домінуванню шаблонів і стереотипів, неспроможних забезпечити ефективне, а прецінь – інноваційне становлення людини і суспільства» (Рафальський, Самчук, 2018, с. 21). Нівелювати домінування таких шаблонів і стереотипів в умовах соціокультурної розпорошеності, невизначеності й релятивізму постсоціальної дійсності вкрай непросто.

Таке завдання є ще складнішим, якщо його доповнити світоглядною і аксіологічною негативістикою усталених стереотипів. Не випадково Джордж Кеннан назвав «самовдоволеною короткозорістю явище, яке ототожнює американську цивілізацію з остаточним розв'язанням світових проблем і зневажливо дистанціюється від серйозного вивчення соціальних практик тих народів, цивілізація яких може здатися матеріально менш розвиненою» (Самчук, 2020, с. 18).

Повертаючись до світоглядної спадкоємності, яка сягає своїм корінням епохи Хрестових походів, варто привернути увагу до «феномену, який Редьярд Кіплінг назвав «тягарем білої людини» (англ. *The White Man's Burden*), натякаючи на ледве не сакральне місіонерсько-цивілізаторське покликання американців та європейців як ексклюзивних носіїв цивілізаційних цінностей. Цей «тягар» віддзеркалює

непорушну впевненість у цивілізаційній перевазі (*superiority complex*), попри те, що зазначена перевага є вкрай сумнівною і химерною, а цивілізаторська місія Заходу щоразу більше проблематизується, повсякчас набуваючи суперечливих ознак» (Сливінський, 2024, с. 19).

А втім, стереотипи культурно-цивілізаційної зверхності є доволі живучими: і з часом вони не лише не сходять нанівець, а й посилюються завдяки різноманітним аргументаційним удосконаленням. Тому доводиться констатувати прикрий факт: «Попри те, що соціокультурна взаємодія лежить в основі еволюціонування людства, більшість з її прикладних опцій використовують, щоб отримати конкурентні переваги та забезпечити корпоративні інтереси певних глобальних гравців і транснаціональних груп впливу. Так, взаємовигідне еволюціонування всіх сторін соціокультурної взаємодії перетворюється на світоглядно-аксіологічне домінування певних культурно-цивілізаційних пріоритетів, на тлі яких перспективи взаємовигідної еволюції всіх соціокультурних складників людства перетворюються на романтичну ілюзію» (Сливінський, 2024, с. 24).

Як, завдяки яким засобам і внаслідок яких причинно-наслідкових дій взаємовигідне еволюціонування всіх сторін соціокультурної взаємодії перетворюється на світоглядно-аксіологічне домінування певних культурно-цивілізаційних пріоритетів? Це наслідок багатьох причин, однак основною з-поміж них варто визнати фактор світоглядного впливу – щодо цього варто залучити влучне зауваження А. Гурківської: «Словосполучення «дивитися на світ очима» якраз і є буквальним утіленням світоглядного впливу» (Гурківська, 2022, с. 42).

У цьому контексті закономірно напрошується таке запитання: що є тим драйвером, який забезпечує поступ певного світоглядного впливу? Відповідь так чи так стосуватиметься функціональних ресурсів інформаційної сфери, ЗМІ та епохи інформаційного суспільства загалом. Цей аспект доволі переконливо виклали А. Бард та Я. Зодерквіст у резонансній книзі «Нетократія. Нова правляча еліта і життя після капіталізму». Також доволі повчальним є ґрунтовне дослідження «Конституція знання: захист істини» старшого наукового співробітника програми «Дослідження управління» в Інституті Брукінгса Джонатана Рауха (Rauch, 2021). На

багатьох виразних прикладах автор переконливо ілюструє, як дезінформація, тролінг і навіювальні впливи, доповнені фактором лавиноподібного нагромадження соціальних мереж, призводять до ефекту втрати пересічним споживачем інформаційних послуг здатності відрізнити правду від брехні, а факти – від вигадок.

У книзі «Фейкові новини та альтернативні факти: інформаційна компетентність в епоху постправди» доцент Школи інформаційних наук Університету Південної Кароліни Ніколь Кук осмислює феномен фейкових новин, їх генеалогію і внутрішню логіку (Cooke, 2018). Це надзвичайно важливий аспект глобального інформаційного простору сучасності, який істотно впливає як на формування як загальної інформаційної картини світу, так і на сферу соціокультурних взаємин. І, на жаль, доводиться констатувати, що в абсолютній більшості випадків такий вплив є деструктивним, з очевидними елементами суб'єктивізму, тенденційності й упередженості.

Цільова аудиторія таких впливів – суспільна свідомість, а якщо взяти змістовно вужче й концентрованіше, то формування її уявлень про такі причинно-наслідкові зв'язки, які відповідають індивідуальним і корпоративним інтересам замовникам фейкових новин. Зрештою, цей аспект був переконливо обґрунтований ще століття тому, коли терміна «фейкові новини» не існувало. Ідеться, зокрема, про теоретико-концептуальний доробок Волтера Ліпмана (Lippmann, 2020), фундаментальну працю Еліаса Канетті «Натовп і влада» (Canetti, 1984), а також про одне з найбільш впливових досліджень у галузі аналізу масової поведінки – книгу Гюстава Лебона «Натовп» (Le Bon, 2002).

Фейкові новини діють на різних принципах, які можна об'єднати спільним критеріальним і термінологічним маркером під назвою «маніпуляція». Цей аспект виразно висвітлив Леонард Мур у ґрунтовній праці «Маніпуляція: 6 рукописів – контроль розуму, гіпноз, маніпуляція, як аналізувати людей, як таємно маніпулювати людьми, психологія людини» (Moore, 2018). Зокрема, фахівці буквально в один голос визнають лавиноподібне зростання маніпулятивного складника в сучасних інформаційно-комунікативних процесах: «Істотне значення в інформаційному забезпеченні суспільно-політичної життєдіяльності сучасного гатунку

належить маніпулятивному складнику. Загалом слід зазначити, що маніпуляція є засобом тенденційного формування ієрархії смислів, значень, пріоритетів тощо. Для досягнення такої мети маніпуляція застосовує насамперед технологію перемикання уваги, відповідно до якої увага споживача інформації (цільової аудиторії) зосереджується на тих аспектах, які забезпечують бажану для суб'єкта чи замовника маніпуляції смисло-значеннєву ієрархію» (Гурківська, 2022, с. 143).

Окрім посиленої експлуатації технології перемикання уваги часто також застосовується механізм ілюзії вибору й фактичного контролю меню опцій. Як зазначає Т. Матусевич, «цифрові технології функціонують як ігрові автомати, повертаючи увагу людей, надаючи їм «переривчасті змінні винагороди», які, як показали психологічні дослідження, викликають велике звикання, а для постачальника є неймовірно прибутковими. Крім того, постійна новизна потоків соціальних медіа породжує «страх пропустити щось важливе», а отже, викликає звикання» (Матусевич, 2024, с. 216–217).

Така залежність нашого пересічного сучасника від медіа робить його легкою здобиччю не лише для маніпуляцій, а й для тривіальної пропаганди. Це трохи дивно й нібито алогічно, адже пік пропагандистської ефективності припав на 1930–1950-ті роки: здавалося б, відтоді суспільна думка в глобальному форматі набула великого емпіричного досвіду, що мало б їй забезпечити невразливість до спроб пропагандистських впливів. Але ж ні, багатоманітний інформаційний пресинг епохи інформаційного суспільства робить свою чорну справу, тому наші сучасники потрапляють на пропагандивний «гачок» з не меншою регулярністю, ніж це робили їхні попередники майже століття тому.

Таку специфічну особливість нашого сьогодення пів століття тому виразно спрогнозував у книзі «Пропаганда» Жак Еллюль – почесний професор права, історії та соціології Університету Бордо (Ellul, 1973). А майже сотню років тому Едвард Бернейс розвінчав ще один стереотип, який продовжує навіть у наш час феєрично функціонувати на рівні не лише масової, а й спеціалізованої свідомості: ідеться про те, що «свідоме та розумне маніпулювання організованими звичками та думками мас є важливим елементом демократичного суспільства.

Ті, хто маніпулює цим невидимим механізмом суспільства, утворюють невидимий уряд, який є справжньою панівною силою нашої країни» (Bernays, 2004).

Крім того, Бернейс був відвертим прихильником пропаганди як інструменту демократичного та корпоративного маніпулювання населенням. Негативізм його концептуального цинізму значною мірою нівелюється перевагами відвертого викладення думок. Принагідно зазначимо, що неоліберальний тренд сучасності повною мірою взяв на озброєння концептуальний цинізм Е. Бернейса, проте не наважився відверто це визнати.

То в чому ж, окрім буквально наркотичної залежності наших сучасників від ЗМІ та соціальних медіа, полягає секрет ефективності пропаганди на початку XXI століття? Його витoki й причинно-наслідкові зв'язки варто шукати «в спокусі простотою, визначеністю, однозначністю, відсутністю суперечливості й амбівалентності. Пропаганда апіорі ігнорує просвітницьку потребу порівняльного аналізу ідей, концепцій, підходів тощо: вона популяризує певну ідею, концепцію, підхід тощо в статусі беззаперечного й безапеляційного. Саме пропаганда безроздільно пов'язана з таким явищем, як «промивання мізків». Кожна пропаганда створює довкола себе авторитарну атмосферу, за відсутності якої її існування або взагалі неможливе, або викликає очевидні сумніви» (Гурківська, 2022, с. 106–107).

Вагомий внесок у «промивання мізків» у наш час робить індустрія шоу-бізнесу, ангажованого насамперед неоліберальним політичним і глобалістським фінансово-економічним трендом. Цей аспект виразно розкрито Марком Дайсом у книзі «Голлівудська пропаганда: як телевізор, фільми та музика формують нашу культуру» (Dise, 2020). Автором переконливо проілюстрована роль, яку відіграють не лише ЗМІ, а й високорейтингові представники шоу-бізнесу у формуванні світогляду наших сучасників засобом пропаганди, маніпулятивних технологій, кімнат відлуння і вікон Овертона.

Висновки. Фундаментальною передумовою взаємодії країн і народів у форматі життєдіяльнісного взаємопотенціювання є послідовне й неухильне дотримання принципу соціокультурної рівнозначності: саме він забезпечує поступальне нарощування ефективності

взаємодії країн і народів. На заваді реалізації такої передумови стоять насамперед рудименти стереотипної упередженості та спокуса зловживання можливостями інформаційного середовища з метою латентної популяризації таких стереотипів. Так, перспективи ефективної взаємодії країн і народів залежать значною

мірою від спроможності людства подолати зазначені перешкоди. Шлях до такої мети пролягає через забезпечення транспарентного дискурсу щодо культурно-цивілізаційних реалій, організованого на принципах компаративного аналізу, критичного мислення та деліберативної демократії.

Список використаних джерел:

- Бауман, З. (2008). Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 109 с.
- Баюжева, А. (2017). Ментальність і соціокультурна сфера: природа взаємодії. *Релігія та соціум*. № 3–4. С. 142–150.
- Баюжева, А. О. (2017). Ментальне оснащення суспільного розвитку як світоглядний феномен. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків : ХНПУ. Вип. 48 (частина II). С. 106–115.
- Гурківська, А. І. (2022). Політична дійсність в епоху постправди: змістовно-функціональні особливості. *Дис. ... доктора філософії за спеціальністю «052 – Політологія»*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ. 288 с.
- Лісовий, В. (2001). Дискусія як спілкування в контексті «проблемного поля». *Український гуманітарний огляд*. Вип. 5. С. 3–12.
- Матусевич, Т. В. (2024). Філософська парадигма наукової освіти: стратегії і практики розвитку відповідального громадянства. *Дис. ... доктора філос. наук за спец. 09.00.10 – філософія освіти*. Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ. 420 с.
- Нагорна, Л. П. (2011). Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 272 с.
- Рафальський, О. О., Самчук, З. Ф. (2018). Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 688 с.
- Самчук, З. Ф. (2020). Текст політики на тлі цивілізаційних контекстів і підтекстів як відсутній елемент освітнього дискурсу. *Освітній дискурс: збірник наукових праць / Голов. ред. О. П. Кивлюк*. Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація». Випуск 24 (6). С. 7–22.
- Сливінський, А. (2024). Соціокультурна взаємодія як фактор еволюціонування людства. *Вища освіта України*. № 2. С. 14–27.
- Стражний, О. (2008). Український менталітет. Ілюзії. Міфи. Реальність. Київ : Книга. 368 с.
- Фергюсон, Н. (2020). Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки. Київ : Наш Формат. 144 с.
- Чорномаз, Б. (2014). Український національний менталітет – остання барикада. Київ, Умань : Талком. 636 с.
- Bernaays, E. L. (2004). *Propaganda*. Ig Publishing. 175 p.
- Canetti, E. (1984). *Crowds and Power*. Farrar, Straus and Giroux. 496 p.
- Cooke, N. A. (2018). *Fake News and Alternative Facts: Information Literacy in a Post-Truth Era*. ALA Editions. 48 p.
- Dice, M. (2020). *Hollywood Propaganda: How TV, Movies, and Music Shape Our Culture. The Resistance Manifesto*. 342 p.
- Ellul, J. (1973). *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. Vintage. 352 p.
- Le Bon, G. (2002). *The Crowd: A Study of the Popular Mind*. Dover Publications. 160 p.
- Lippmann, W. (2020). *Public Opinion*. Digireads.com Publishing. 224 p.
- Moore, L. (2018). *Manipulation: 6 Manuscripts – Mind Control, Hypnosis, Manipulation, How To Analyze People, How To Secretly Manipulate People, Human Psychology*. Create Space Independent Publishing Platform. 396 p.
- Rauch, J. (2021). *The Constitution of Knowledge: A Defense of Truth*. Brookings Institution Press. 280 p.

References:

- Bauman, Z. (2008). *Hlobalizatsiya. Naslidky dlya lyudyny i suspil'stva*. [Globalization. Consequences for man and society]. K.: Vydavnychy dim «Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya». 109 s. [in Ukrainian].
- Bayuzheva, A. (2017). *Mental'nist' i sotsiokul'turna sfera: pryroda vzayemodiyi*. [Mentality and the sociocultural sphere: the nature of interaction]. *Relihiya ta sotsium*. № 3–4. S. 142–150 [in Ukrainian].
- Bayuzheva, A. O. (2017). *Mental'ne osnashchennya suspil'noho rozvytku yak svitohlyadnyy fenomen*. [Mental equipment of social development as a worldview phenomenon]. *Naukovyy visnyk. Seriya «Filosofiya»*. Kharkiv: KHNU. Vyp. 48 (chastyna II). S. 106–115 [in Ukrainian].

-
- Hurkivs'ka, A. I. (2022). Politychna diysnist' v epokhu postpravdy: zmistovno-funktsional'ni osoblyvosti. [Political reality in the post-truth era: substantive and functional features]. *Dys. ... doktora filosofiyi za spetsial'nistyuu «052 – Politolohiya»*. Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, Kyiv. 288 s. [in Ukrainian].
- Lisovyy, V. (2001). Diskusiya yak spilkuvannya v konteksti «problemnoho polya». [Discussion as communication in the context of the «problem field»]. *Ukrayins'kyi humanitarnyy ohlyad*. Vyp. 5. S. 3–12 [in Ukrainian].
- Matusevych, T. V. (2024). Filozofs'ka paradyhma naukovoyi osvity: stratehiyi i praktyky rozvytku vidpovidal'noho hromadyanstva. [Philosophical paradigm of scientific education: strategies and practices of responsible citizenship development]. *Dys. ... doktora filos. nauk za spets. 09.00.10 – filozofiya osvity*. Ukrayins'kyi derzhavnyy universytet imeni Mykhayla Drahomanova, Kyiv. 420 s. [in Ukrainian].
- Nahorna, L. P. (2011). Sotsiokul'turna identychnist': pastky tsinnisnykh rozmezhuhan'. [Sociocultural identity: pitfalls of value distinctions]. K., IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny. 272 s. [in Ukrainian].
- Rafal's'kyi, O. O., Samchuk, Z. F. (2018). Tsyvilizatsiyni perekhrestya suchasnoho suspil'stva. [Civilizational crossroads of modern society]. K.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny. 688 s. [in Ukrainian].
- Samchuk, Z. F. (2020). Tekst polityky na tli tsyvilizatsiynykh kontekstiv i pidtekstiv yak vidсутniiy element osvith'oho dyskursu. [The policy text against the background of civilizational contexts and subtexts as a missing element of educational discourse]. *Osvitniy dyskurs: zbirnyk naukovykh prats' / Holov. red. O. P. Kyvlyuk*. Kyiv: TOV «Naukovo-informatsiynе ahent'stvo «Nauka-tekhnohohiyi-informatsiya». Vypusk 24 (6). S. 7–22. [in Ukrainian].
- Slyvins'kyi, A. (2024). Sotsiokul'turna vzayemodiya yak faktor evolyutsionuvannya lyudstva. [Sociocultural interaction as a factor in the evolution of humanity]. *Iyshcha osvita Ukrayiny*. № 2. S. 14–27. [in Ukrainian].
- Strazhnyy, O. (2008). Ukrayins'kyi mentalitet. Ilyuziyi. Mify. Real'nist'. [Ukrainian mentality. Illusions. Myths. Reality]. Kyiv: Knyha. 368 s. [in Ukrainian].
- Chornomaz, B. (2014). Ukrayins'kyi natsional'nyy mentalitet – ostannya barykada. [Ukrainian national mentality is the last barricade]. Kyiv, Uman': Talkom. 636 s. [in Ukrainian].
- Ferguson, N. (2020). Hlobal'nyy zanepad. Yak pomyrayut' instytuty ta ekonomiky. [Global decline. How institutions and economies die]. K.: Nash Format. 144 s. [in Ukrainian].
- Bernays, E. L. (2004). Propaganda. Ig Publishing. 175 p. [in English].
- Cooke, N. A. (2018). Fake News and Alternative Facts: Information Literacy in a Post-Truth Era. ALA Editions. 48 p. [in English].
- Canetti, E. (1984). Crowds and Power. Farrar, Straus and Giroux. 496 p. [in English].
- Dice, M. (2020). Hollywood Propaganda: How TV, Movies, and Music Shape Our Culture. The Resistance Manifesto. 342 p. [in English].
- Ellul, J. (1973). Propaganda: The Formation of Men's Attitudes. Vintage. 352 p. [in English].
- Le Bon, G. (2002). The Crowd: A Study of the Popular Mind. Dover Publications. 160 p. [in English].
- Lippmann, W. (2020). Public Opinion. Digireads.com Publishing. 224 p. [in English].
- Moore, L. (2018). Manipulation: 6 Manuscripts – Mind Control, Hypnosis, Manipulation, How To Analyze People, How To Secretly Manipulate People, Human Psychology. Create Space Independent Publishing Platform. 396 p. [in English].
- Rauch, J. (2021). The Constitution of Knowledge: A Defense of Truth. Brookings Institution Press. 280 p. [in English].